C M Agrell - kontraktsprost i Skatelöv på 1800-talet och orientalist

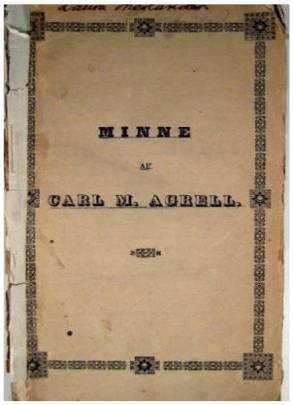
MINNE
AF
CARL M. AGRELL.

Denna artikel bygger på en minnesskrift med det åminnelsetal som hölls av teol. lekt. Nils Lindgren vid Växjö gymnasium från altaret i Skatelövs kyrka den 23 oktober 1840 vid Agrells begravning samt biografiska lexikon , kyrkoarkivalier m.m.. Artikeln har även för sammanhanget kompletterats med uppgifter om kyrkans organisation och löneförhållanden

Skatelövs socken var ett ”fett prästagäll” som förr i tiden gav goda inkomster. Under åren 1806- 1840 verkade i socknen en präst väl värd att uppmärksamma, **Carl-Magnus Agrell,** en av dåtidens mest framstående forskare i österländska språk. Dessutom medtävlare med Esaias Tegnér om biskopsstolen i Växjö. Han predikade i Skatelövs gamla kyrka (uppförd på 1100-talet) och upplevde under sin levnad uppförandet av den nya kyrkan som stod färdig 1821 och invigdes av Tegnér 1825.

Agrell föddes 18 november 1764 i Linneryds socken, son till kyrkoherden Samuel Agrell och hans hustru Eleonora Kristina Molin. Han dog 76 år gammal, den 10 oktober 1840, och ligger begravd bredvid sin maka och svärmor på Skatelövs gamla kyrkogård. Begravningsdagen föll i förtid så mycket snö att flera sörjande från Växjö, på väg med slädar till kyrkan, fick återvända.

Agrell promoverades 1788 till magister i Uppsala. 1789 kallades han till docent i österländska språk, hebreiska, kaldeiska och syriska språken, ett ämne som han från sina första studieår omfattat med det varmaste intresse. 1794 förflyttades han till Växjö som lektor, först i grekiska och sedan i teologi. 1805 utnämndes han till kyrkoherde i Skatelöv. Kort därefter promoverades han till teologie doktor och befordrades till kontraktsprost i Allbo, omfattande socknarna Skatelöv, Västra Torsås och Härlunda.

Hans förtjänster som språkgranskare och kritisk bearbetare, i synnerhet av syriskan, har med de största lovord blivit erkända av Tysklands mest berömda filologer, vilka begagnat sig av Agrells upplysningar, och vid många tillfällen citerat honom som sin läromästare. Han fick mycket stort anseende både nationellt och internationellt som kännare av de semitiska språken, i synnerhet syriskan. Bland intressena fanns också numismatik, d.v.s. myntsamling.

Agrell var även en av ledamöterna i prästeståndet för Växjö stift vid de urtima ståndsriksdagarna 1812 i Örebro och 1815 i Stockholm. Vid båda tillfällena var han ledamot i konstitutionsutskottet samt i ecklesiastiska pastoralutskottet 1815. Han presiderade vid prästmötet i Växjö 1817.

Då lärostolen i österländska språk vid Lunds akademi 1820 blev ledig genom kanslirådet Mattihas Norbergs avskedstagande, erbjöds Agrell att bli Norbergs efterträdare, men han avböjde. Kärleken till lugnet i Skatelöv och en ovanlig blygsamhet, i förening med framskriden ålder (56 år) förmådde honom att avsäga sig förtroendet.

Porträttet av C M Agrell fanns 1840 i Skatelövs sakristia.

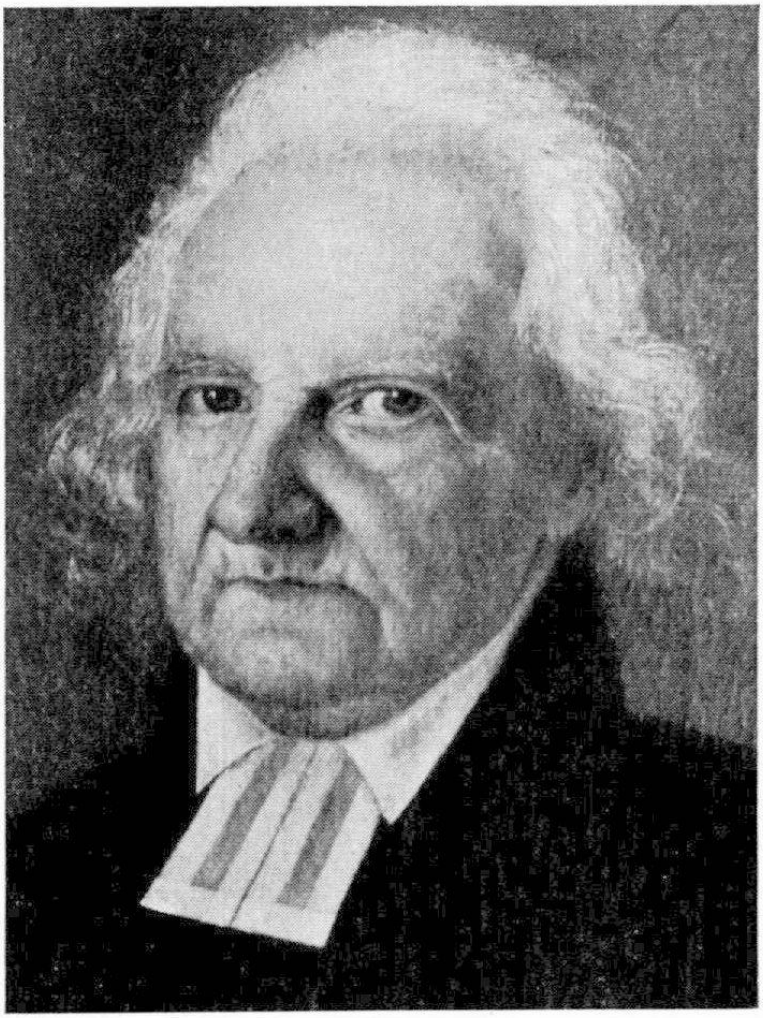

C. M. Agrell.
Kopia av Uno Angerstein efter original av K. P. Lehmann. Smålands nation. Uppsala.

Nils Lindgren förtecknar i "Minne af Carl M. Agrell"[1] 14 tryckta skrifter och 23 handskrifter av Agrell. Bland hans skrifter kan märkas:

- Commentatio de varietate generis et numeri in linguis orientalibus Hebræ Arabica et Syriaca 1815
- Otiola Syriaca 1816
- Supplementa Syntaxeos Syriacæ 1834

[1] Minne af Carl Magnus Agrell, Åminnestal, Wexjö, Tryckt hos Johan P. Lönnergren år 1840 (39 sid.). Dessutom refereras i artikeln till Svenskt biografiskt handlexikon. 1906, Svensk biografiskt lexicon, Första bandet A-Berg. N.M. Lindhs Boktryckeri, Örebro 1857-1858 samt Kungliga Biblioteket, LIBRIS - sök på Carl Magnus Agrell för hans samlade skrifter. Ett exemplar av minnesskriften är skänkt till Skatelövs Hembygdsförening av författaren till artikeln.

Familjeförhållanden

C M Agrell föddes på Skogsnäs säteri, Linneryds socken, och döptes enligt den tiden sed så snart som möjligt, efter två dagar. Dopvittnen var baronen och kaptenen Kristian Fr. von Köhler (1726-1795), en sergeant, en commisarska[2], en mademoiselle och en fru. Carl Magnus blev lillebror i en syskonskara med fyra bröder, en halvbror och en lillasyster.

Föräldrar var dåvarande regementspastorn, magistern och kyrkoherden i Linneryd, **Samuel Agrell** (1711-1773) och hans hustru **Hedvig Charlotta Schmiedeberg** från Skogsnäs, gifta 1748. Hon var dotter till karolinen, överstelöjtnanten Johan Schmideberg (född i Väckelsång sn.), som efter slaget vid Poltava under rysk fångenskap fått tillbringa 13 år i Sibirien. Farfadern Johannes Månsson Agrell, f 1666, var präst i Villstads församling, Jönköpings län.

Samuel Agrell var gift två gånger, först med **Christina von Boisman**, med vilken han hade sonen *Eric,* död barnlös som lanthushållare 1822, och sedan med **Hedvig**, med vilken han hade fyra söner, *Johan Gabriel***,** död som Banco-Commisarie[3] 1819, *Samuel***,** f. 1754 och död som Banco-Commisarie 1833, *Emanuel*, f. 1758 och lanthushållare som levde vid begravningen av yngste brodern (artikelns) *Carl Magnus*. Systern *Julia Maria* Agrell föddes i prästgården 1768. Efter kyrkoherde Samuel Agrells död gifte änkefrun, pastorskan Hedvig om sig år 1774 med prosten och kyrkoherden i Svartorp, Sven Folin, med vilken hon fick dottern Christina, senare gift med prosten och kyrkoherden i Dädesjö, Theodor Linnell. Hedvigs nya omständigheter medförde sannolikt att medel för att betala de tidigare barnens utbildning blev begränsade.

C M Agrell gifte sig den 17 augusti 1797 med **Eleonora Kristina Molin,** född i Grimslöv den 31 augusti 1755. Efter ett 20-årigt lyckligt äktenskap förlorade han 1818 sin trogna hulda maka som var enda dottern till prosten C A Molin (f 1740-talet) i Algutsboda o h h Kristina Margareta Fredrika Madeweis[4] (f 1740-talet). Hon dog i Skatelöv 62 år gammal i lungsot (tuberkulos) den 27 januari 1829[5]. Agrell fick två döttrar:

Carolina Fredrica, född den 20 september 1798, gift den 20 september 1820 med f.d. lektorn, prosten och kyrkoherden i Markaryd, teol. lic. Lars Daniel Theolander. Carolina dog 36 år gammal av lungsot (tuberkulos) i Markaryds prästgård (Ulfsbäck) den 27 september 1834 och efterlämnade fyra döttrar. Dessa var Christina Margareta (f 1821, gift med en rådman i Halmstad), Augusta Maria (f 1824, g m en kapten), Laura Carolina[6] (1825-1874, gift

[2] Hustru till en kommissarie.
[3] Banktjänsteman vid Riksbanken som hade lokalkontor i städerna.
[4] Hon efterlämnade en behållning på nästan 3 000 riksdaler.
[5] Hon efterlämnade 3 788 riksdaler (inkl. fastigheten 1/2 mantal Ströby Norregård) i arv till maken C M Agrell och 2096 riksdaler vardera till sina barnbarn (Carolina och Augusta), bland annat fastigheten i Elnaryd.
[6] Sonen Fredrik Engelke (1848–1906) var teckningslärare vid goss- och flickläroverken i Halmstad, Han var en waldenströmare, som ofta predikade och sjöng i gamla Missionshuset i Halmstad. Där stod han söndag efter söndag vid predikant Johanssons sida, såvida han inte var ute på predikoresor i landsorten. Från 1876 var han en av församlingens första ledare av söndagsskolan. Fredrik Engelke var diktare, och hans "Lovsånger och andeliga visor i nådene" av 1875 trycktes i nio upplagor. Han översatte också från engelskan och var medhjälpare till kommendör Hanna Ouchterlony vid utgivandet av Frälsningsarméns första svenska lilla tioöres sångbok, tryckt i England. Han skrev flera psalmer, och en av dem finns med i 1986 års psalmbok med nr 278

med tullförvaltaren Claes Engelke i Halmstad) och Fredrica Theresia (f 1829, gift med en fil dr. och bokhandlare i Halmstad). Av döttrarna stannande några under viss tid hos sin morfar. De blev ett kärt sällskap och stöd för honom på ålderdomen.

Augusta, född de 17 maj 1800, gift den 22 juni 1820 med Johan Karlsson, fältprosten, kyrkoherde i Kvidinge socken, Lunds stift. Hon dog endast 26 år gammal av lungsot (tuberkulos) den 28 september 1826 och han den 5 juni 1833. Av deras tre barn överlevde endast Carl Oskar (f 1821). Efter faderns död uppfostrades sonen vid Växjö skola och gymnasium samt därefter från slutet av september 1840 vid Uppsala akademi med stöd från Agrell.

Vigde i Landsorten[7] *Fält-Prosten och Kyrkoherden öfwer Qwiir.ae Pastorat och Ledamoten af Kongl. Nordsijärne Orden, Magister Johan Karlsson och Dcmoisellc Augusta Agrell, dotter af Contracts-Prosten och Kyrkoherden i Skatelöf Dr. C. M. Agrell och dess avlidna maka Eleonora C. Molin, wigde i Skatelöfs prästgård den 22 Juni 1820.*

Gravskrift: *' Hit gick att hvila, efter en kort, men vacker och nyttig dag, aftonen d. 28 September 1826. Prostinnan Augusta Karlsson född Agrell; Gift med Fältprosten, Ledamoten af K. N. O. Johan Karlsson d. 22 Juni 1820. Moder för 3-ne Söner, hvaraf en förutgått. Bröstet var för ömt för jordens tunga luft; Hjertat för rent för verldens flärd; själen pröfvad och för ' Himlen mogen befunnen. Till återseendet rinna för Henne saknadens tårar Wishb. 8:9 Ps:B. N-o 461. v. 6 ' Hon var dotter af Theologie Doctorn, Contracts Prosten, Ledamoten af K.N.O. Carl Magnus Agrell i Skatelöf och dess afledna Fru Christina Molin, samt ägde blott en Syster Carolina Fredrica, gift med Lector Theolander i Wexiö. Hennes efterlemnade Barn äro: S. Carl Oscar född 1 December 1821, och Johan Fredric född d. 12 Juli 1826. Sonen Johan August född d. 25 Mars 1824 dog d. 11 Maj 1825: ' Lätt Hon seglar nu den flydda uppå himlens vågor blå och dess Farkost är den skönsta stjerna, som i quällens stund vår blick så gerna, söker till att Nå. Himlens nya gäst se neder från den sälla verld du fick, se till dem som sorgerna än Skaka, Se till älskad Far och Barn och maka, med din hulda blick. Slutet af Grafskrift författad af Kong.Hofp. Prosten Ström.*

Agrells studier och akademiska karriär

Efter förberedande undervisning av sin far, vars älskling han var och i vars säng han sov varje natt, intogs han som 12-åring vårterminen 1776 vid Växjö skola. Vid gymnasiet studerade han därefter 5 år och då han 19 år gammal år 1783 övergick till högskolan i Uppsala medförde han enligt tidens sed på latinska språket en cria med vittnesbörd. Av denna framgick bl.a. att den unge Agrell *hade utmärkta själsgåvor och en sällspord flit samt därjämte en stadga som kunde pryda den äldre mannen*. I gymnasiematrikeln stod bredvid Agrells namn *abiit laudatissimus*, d.v.s.” getts rekommendation”.

"Frälsare tag min hand....". Fredrik Engelke är begravd i Nättraby kyrka, Blekinge, där familjen köpt Emmahults gård för sonen Samuels räkning.

[7] Post och inrikes tidningar 1820.

I likhet med andra obemedlade ynglingar hade Agrell som student genom s.k. conditionerande[8] bekostat sin egen utbildning. Generallöjtnanten Bengt Erlander Franc Sparre var en av hans lärjungar. ”Vid universitetet överlämnade han sig med hela sin själs livlighet åt de studier som senare kom att belönas med lagerkransen. Den törstande ynglingen drack ur vishetens ymniga källor med den begärligheten att han helt och hållet bortglömde sin fysiska varelses behov. Lyckligtvis erinrade sig en dag en av Linnés efterföljare, smålänningen C P Thunberg, att han icke på längre tid sett vår Agrell, och beslöt sig därför att besöka den unge studenten i hans boning. Till sin förskräckelse fann han ynglingen avmagrad och tärd, knappast igenkännlig och liksom inmurad mellan böcker, vilka han inte på flera veckor lämnat, för att i den uppfriskande naturens sköte hämta rörelse och luft. Thunberg, själv läkare inser hela vikten av en förändrad levnadsföring, sammankallade genast andra smålänningar och de kom överens om att växelvis, dagligen besöka Agrell och föra honom ur hans självvalda fångenskap. Så småningom återställdes Agrell.”[9]

Bild: Gustav III mottager Uppsala universitets lärarkår och elever i trädgården utanför Gustavianum 1786. Akvarell av Louis Jean Desprez 1792. Nationalmuseum

[8] Arbete som informator, dvs. privatlärare åt bemedlade familjers barn.
[9] Ur minnesskriften, sidan 6 (viss språkmodernisering).

Agrells språkintresse kom från en önskan om den rätta betydelsen i de kyrkliga skrifterna. Han menade att grekiskan i Nya Testamentet inte kan uppfattas korrekt utan kännedom om den armeniska dialekten, som var judarnas modersmål. Nya testamentet skrevs på grekiska av apostlarna, men kom således också att påverkas av armeniskan. Armenierna är än idag kristna och många av dem har invandrat till Sverige. Enligt traditionen verkade två av Jesus apostlar, Bartolomeus och Judas Taddeus i Armenien, som år 301 blev den första staten i världen att anta kristendomen till officiell statsreligion.

Bild: C M Agrells välgörare, biskopen (1800–1823) Ludvig Carlsson Törner i Växjö stift som efterträddes av Esaias Tegnér.

En annan orsak till att Agrell valde de gamla språken till huvudämne kan finnas i det förhållandet att två smålänningar och tillika välgörare innehade professurerna i grekiska och österländsk litteratur, nämligen Smålands Nations inspektor, professorn i grekiska Johan Floderus[10], prostson från Skatelöv och J.N. Hageman, kommunisterson från Malmbäck i Jönköpings län.

Agrell promoverades till fil. mag. 1788 och utnämndes till docent i de österländska språken, varefter han under två terminer förestod de offentliga föreläsningarna istället för Johan Adam Tingstadii.

År 1789 hade Agrell under sin vistelse på Ådön (en ö i Mälaren) ett äventyr som han sällan glömde. *”Den 6 augusti hade jag så när drunknat* (Agrells egna ord), *om ej genom Guds försyn menniskor varit till hands. Jag stod på Ådö brygga och metade, då en rutten stock afbrast och jag föll i strömmen. Jag hade hela dagen stått allena; men som vid aftonen en båt skulle från herrgården afgå till Stockholm, var folk vid tillfället närvarande*”.

Då Græcæ Linguæ lektoratet[11] vid Växjö gymnasium 1793 blev ledigt utnämnde Consistorium[12] gymnasieadjunkten Johan Nordgren till lektor, men konungen ändrade denna utnämning till Agrells fördel genom utslag den 7 mars 1795. Ärkebiskopen Uno von Troll intresserade sig för Agrells befordran och bidrog starkt till utfallet.

Den 11 juni 1802 prästvigdes Agrell och befordrades till lektor i teologi, med skyldighet att föreläsa i hebreiska och exegesis[13], vid Växjö gymnasium. Den 19 januari 1803 utnämndes han till kyrkoherde i Öjaby och därefter den 14 februari till kyrkoherde i Skatelövs regala

[10] Johan Floderus, född den 6 oktober 1721 i Skatelövs prästgård, död den 28 april 1789, var en svensk filolog, universitetslärare och präst. Se särskild artikel om honom och hans far Petrus Floderus i boken.
[11] Lektor i grekiska språket.
[12] Stiftets styrelse.
[13] Tolkande av (heliga) skrifter, till exempel en bibelvetenskaplig (exegetisk) metod. Den innebär att man metodiskt söker uttolka en av, eller ett utdrag ur en av, en skrifts text.

pastorat. Biskopen, Ludvig Törner af Tuna[14], som önskade behålla Agrell vid läroverket, försökte att skaffa honom Skatelöv som prebende (d.v.s. räntor/arrenden från gårdar i Skatelöv som inkomstförstärkning), men statsekreteraren M Rosenblad svarade att en sådan förening var olaglig och följaktligen omöjlig. Biskopen omfattade alltid Agrell med synnerlig högaktning och välvilja.

Då Agrell våren 1806 flyttade till Skatelöv samlade sig gymnasieungdomarna utanför staden för att ta avsked av sin vördade lärare. Tal hölls, verser framlämnades och stadens kanoner, som man för tillfället lånat, avlossades. Det var första gången man med kanonskott hedrat en avflyttande lärare. Tidigare hade man uttryckt sin aktning med att enskilda ungdomar försett sig med pistoler, som man sköt med vid lärarens avresa.

1809 utnämndes Agrell till teol. doktor. Hans brinnande kärlek till vetenskaperna framlyste beständigt. Han använde ofta som valspråk: *otium sin eliteris mors est et vivi hominis seputura,* vilket betyder: ”[Att] Vila utan läsning är som att dö och bli begraven levande".

Agrells forskning och arbeten

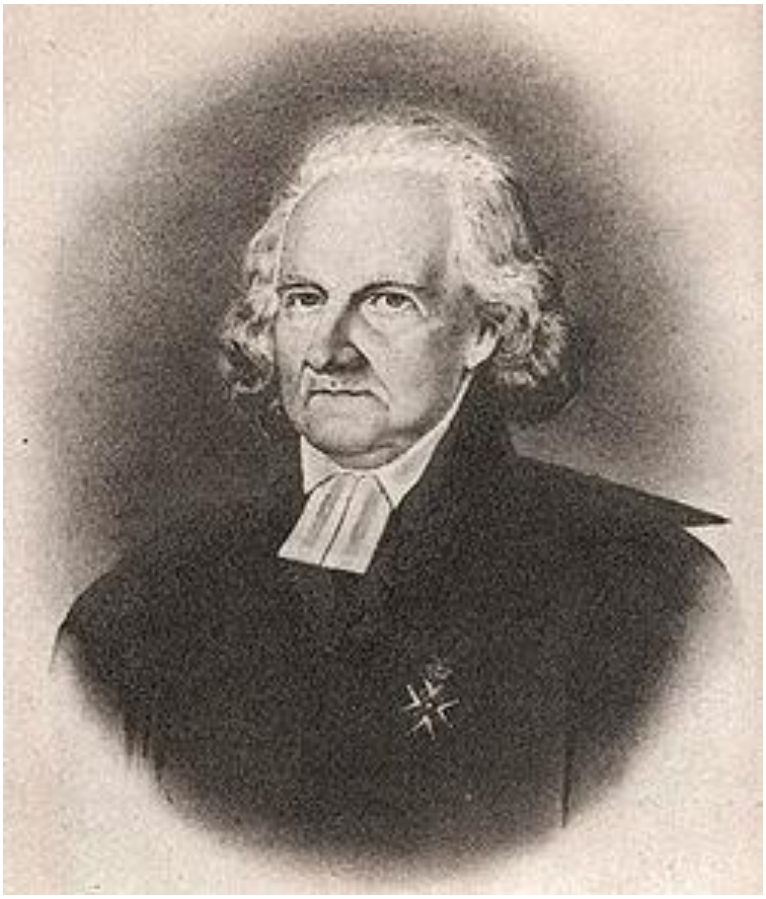

Agrell ägnade sig åt forskning i den syrianska litteraturen. Det var företrädesvis det syriska språket han valde till bearbetning, men också de närbesläktade dialekterna. Hans förnämsta arbeten är grammatiska och lexikografiska. Flera bland Tysklands mest berömda österländska filologer har upphöjt hans lärda förtjänster med lovord och bl.a. antagit hans konjugationssystem och skrivit av hans konjunktioner[15]. En kollega, Gestenius, uppmanade i ett brev till biskop Tegnér, att Agrell skulle ge ut ett syriskt lexikon, och han erbjöd sig också att skaffa en förläggare.

Som betraktare av orientalisk, i synnerhet syrisk filosofi,

[14] Ludvig Carlsson Mörner, född 6 december 1764 på Rödjenäs i Jönköping i Sverige, död i Stockholm 19 oktober 1823, var en svensk biskop och kommendör av Nordstjärneorden.
[15] En konjunktion är ett ord eller en fras som har till uppgift att binda samman satsdelar eller satser.

utmärkte sig Agrell för sina observationer om språkens egenheter. Agrell var en språkgranskare och språkbearbetare, men inte språkfilosof och än mindre språkkonstruktör[16].

Agrell har gett ut 14 tryckta arbeten och 8 handskrivna, samtliga skrivna på latin. Ett 20-tal av hans skrifter finns på Kungliga biblioteket.[17]

Agrell skänkte till Uppsala akademiska bibliotek sina arbeten och handskrifter i syriansk litteratur, tillsammans 15 band, varav fyra av dem i starka qvarterband, inkl. hans egna supplement till Castellis syriska lexikon. Även Smålands Nation har frikostigt fått över 50 volymer, de flesta i österländsk litteratur, bl.a. Golii arabiska lexikon. Dessutom har han donerat många böcker till Växjö gamla gymnasium.

Faktaruta om kyrkans roll och indelning

Kyrkoherden i en församling kallas formellt ”pastor”, och församlingens geografiska utsträckning pastorat, den kyrkliga indelningen kallas även församling och den världsliga indelningen socken. De tre områdena omfattar ofta samma område men inte alltid – flera församlingar kan t.ex. ingå i ett pastorat. Flera pastorat bildade ett kontrakt under ledning av en prost, en kyrkoherde som utöver sitt församlingsansvar befordrats till prosttitel och har vissa samordnande uppgifter. Församlingarna ingår i ett stift under ledning av domkapitel, med företrädare för prästerskap och läroverkslärare (lektorer). Biskopen var stiftets högsta befattningshavare.

Underordnade kyrkoherden var prästbefattningarna komministern eller kaplanen, ofta avlönad av kyrkoherden. Klockaren var organist, som skötte klockringning, undervisning m.m., avlönad av församlingen.

Agrells intresse för barnens skolgång

Kyrkan hade fram till skolreformen 1842 ansvaret för barnens undervisning, Vanligtvis var det klockaren eller någon gammal knekt som var lärare. Undervisningen skedde i hemmen enligt ett roterande system. Det handlade framför allt om att lära sig att läsa och om kunskaper i katekesen och bibliska historien. Att skriva var inte det primära, det var viktigare att kunna läsa Guds ord. På husförhören kontrollerades och betygsattes sockenborna vad avsåg ”läsning uti bok” och katekesen.

Det var inte alltid så populärt att sätta de fattiga barnen i skolan då de behövdes i åkerbruket och för andra sysslor hemmavid. De kunde *”föröda plogen och bli ränksmidare”* hette det bl.a. i folkmun. Flertalet barn bevistade skolan knappt 30 dagar, de övriga mindre än 20 vid mitten av 1800-talet. Skolan flyttade från hus till hus. Lämpliga skolrum hade man i allmänhet inte att upplåta. Stundom måste barnen inpackas i små dragiga vindsrum. Där

[16] Enligt Gesenil i yttrande till H. Reuterdahl. Svenskt biografiskt lexikon, första bandet A-Berg, N.M. Lindhs Boktryckeri, Örebro 1857-1858.
[17] De tryckta böckerna är s.k. pliktexemplar, en ordning som Gustav III införde.

pågick läsningen med störande larm: ”*Abcdarier och utanläsare öfverrösta varandra. Hvad kan äfven den bästa lärare under sådana omständigheter uträtta?"*

Fattigdomen sken igenom. År 1858 skriver bönder i Ljungby *”När från den ringa jordbruksafkastningen drages hvad krona, rotering, kyrkostat, skola och fattigvård kräfva, blir behållningen ett underverk till medel att för hungersnöd värja den så mångfaldigt utskyldiga hemmansåboens hushåll. Hushållets alla armar, till och med barnens vid 6 à 7 års ålder, måste samverka för möjligheten af en tarflig utkomst.”*[18] *” …. Man befarade, att bonden, undervisad i nya ämnen, skulle vårdslösa plog och hushåll, och blifva sakförare, eller på annat sätt ledas i en skef rigtning.*

På kyrkans och sockenstämmans ansvar låg också fattigvården med ansvar för fattigstugan, rotegång för fattighjon och fattighjälpen som fick hämtas upp i gårdarna av backstugusittare och torpare, särskilt vid missväxt. Det fanns många behövande. Mest beklämmande var barnauktionerna, där den som bjöd lägst (belastade fattigvården minst) fick vårdnaden om fattiga och föräldralösa barn. Prästen var självskriven ordförande på sockenstämmorna och ledamöterna hämtades från byarna. Längre tillbaka kallades dessa ”sexmän” pga. antalet. I byarna togs ett visst ansvar för de fattiga, men inte för utsocknes eller det s.k. ”löskefolket”, d.v.s., de som inte hade i mantal satt jord.

Redan 1811, då vikten av folkundervisning inte blivit allmänt uppmärksammad, bildade domprosten H Sjögren, född i Härlunda, och greve Axel Hamilton på Huseby en skolfond för Skatelövs församling som efter hand ökade genom gåvor och testamenten till över 2000 Rdr rgd[19]. Syftet med fonden var att skapa en folkskola.

Domprosten H Sjögren hade vid ett annat tillfälle till fattiga barns undervisning inom Härlunda socken skänkt 33 Rdr och 16 sk. Banco[20]. Då Agrell tackade för gåvan pekade han även på moderförsamlingens behov. Detta resulterade i att det till skolmästarens avlöning i Skatelöv även skänktes 141 Rdr. 5 sk. 4 rst Banco. Denna donation ökade greve Axel Hamilton på Huseby med 100 Rdr och Agrell bidrog själv med ytterligare 66 Rdr. s.m[21].

Handlaren i Stockholm Peter Cronander, född i Ströby, testamenterade år 1827 1 000 Rdr Banco som ska falla ut år 1842. Till samma ändamål skänkte också drängen Jon Nilsson i Skäggalösa 111 RDr 5 sk. 4 rst och kyrkvärden Anders Månsson i Vrankunge 120 Rdr Banco.

[18] Nya Vexjöbladet, bilaga den 13 september 1902.
[19] Riksdaler riksgäld
[20] Riksdaler, skilling och runstycken Banco
[21] Riksdaler silvermynt

Bilder. Den gamla och nya kyrkan i Skatelövs församling, den senare invigd 1825 av biskop Esaias Tegnér

Det sammanlagda beloppet motsvarar dagen penningvärde ca 175 000 kronor utifrån konsumentprisindex och är lika stort som skolfonden ovan. Tillsammans hade det då räckt till för att köpa en gård på ¼ - ½ mantal.

Efter hand ökade intresset för skolfrågan, men det dröjde innan permanenta skolhus uppfördes, t.ex. ända till 1864 i Vrankunge by. .”*Folkskoleväsendet har på senare år börjat att af allmogen omfattas med mera omsorg, då det deremot tillförne behandlades såsom en allmoge påtvingad nyhet, för hvilken den icke ville vidkännas någon uppoffring*.”[22]

Faktaruta om prästernas löneförhållanden under första delen av 1800-talet[23]

Prästernas traditionella lönesystem, de s.k. prästrättigheterna, härrör ytterst från en kunglig förordning av den 8 februari 1681 och hade i 1809 års författning bekräftats som en del av prästeståndets privilegier. Avlöningen kan delas in i tionden och övriga pålagor[24]. Tionden bestod av tertialtionden samt övriga tionden av olika slag, beroende dels på i vilka varor de levererades, dels på vem som levererade dem. Tertialtiondet var spannmål och kallades så därför att Gustav Vasa hade dragit in 2/3 av det tidigare kyrkotiondet till staten. Det mest kända av övriga tionden var kvicktiondet, av aveln: föl, kalv, lamm, killing etc. Andra produkter var humle, hampa etc., smörtionde och produkter från jakt och fiske. Vidare skulle tionde levereras från företag, personer som inte brukade jord samt från torpare, (som brukade andras jord), de två senare delvis i form av dagsverken. Övriga pålagor var avgifter vid förrättningar, påskpenning, talgljus till kyrkan, byggningshjälp, lokala gåvor enligt sedvänja samt den s.k. likstolen[25], som betalades vid begravning, en av de mest omstridda

[22] Kongl Maj:ts Befallningshafvande femårsberättelser: Kronobergs Län för åren 1855 - 1860, sid 13.
[23] Avsnittet bygger på ännu opublicerad forskning utförd av fil. dr. Arne Granholm, Stockholm.
[24] S. Alsne: Från prästtionden till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810-1862. 1966. Sid 17-19.
[25] Stol kommer från gammalt ord för avgift.

avgifterna därför att den enligt 1600-talsbestämmelserna drabbade änkor och var hög, en ko om bonden ägde sex kor.

I prästernas inkomst ingick även avkastningen från bostället, prästgården.

Prästerna och länsmännen var de offentliga yrkesgrupper som i särklass var mest beroende av lokala betalningar. Det var också de som arbetade mest lokalt. Prästerskapets lönesystem var dock den i särklass mest detaljrika regleringen, byggd på en kombination av lokal hävd och centrala regelsystem, som dessutom varierade mellan församlingarna och beskrivits som ”något av det mest komplicerade i äldre tiders avlöningsförhållanden”[26]. Motsättningarna var betydande mellan prästerna som uppbördsmän och såväl fria bönder och kronobönder som torpare och drängar eftersom alla hade leveransplikter till prästerna. Tiondet och skyldigheterna gällde visserligen församlingen, men personifierades genom prästen, eftersom denne var uppbördsman och inkomster var hans egen lön.

Variationerna berodde på att varje församling hade ett betydande självbestämmande varför löneförhållanden under lång tid fått utvecklas på sina egna villkor, vilket bl.a. resulterat i stora löneskillnader mellan församlingarna. All förändring skedde under 1800-talet inom ramen för prästeståndets privilegier och under stort hänsynstagande till församlingarnas självstyrelse, samtidigt som de rådande förhållandena allmänt beskrevs som ålderdomliga, ineffektiva och nödvändiga att förändra.

Utöver klockaren fanns även komministern och kaplanen som underordnade befattningshavare inom socken, komministern som ordinarie, utgörande omkring 40 procent av prästerskapet[27], medan kaplanens eller adjunkten var extra ordinarie. Båda dessa grupper hade traditionellt en svagare ställning än kyrkoherden, vilket ofta framgår av klagomålsärendena, som i flera fall handlar om att ersättningar givits av sedvana. Komministrarna avlönades delvis av kyrkoherden, delvis av församlingen. Detta reglerades på ett klarare sätt 1862. Klockarna, som också arbetade i församlingen, hade däremot hela sin inkomst från församlingen.

Prästerna saknade pensionsrättigheter. Det ansågs att de skulle tjänstgöra, själva eller med vikarier, till sin död. Nådårssystemet var ett försök att mildra bristen på efterlevandepension efter en präst dödsfall, innebärande att en änka efter en avliden präst, i frånvaro av annat pensionsrätt, hade rätt att behålla sin mans inkomster och bostad under ett eller två år. Den tillträdande prästen fick under tiden nöja sig med sin gamla inkomst[28]. Men för att lösa bekymmersamma fall togs nådårsmedlen liksom den allmänna begravningshjälpen ur ordinarie tjänsters löner och verkar ha gått till en kombination av behovsprövad efterlevandepension och begravningshjälp.

[26] Olle Krantz: Historiska nationalräkenskaper för Sverige. Offentlig verksamhet 1800-1980. Sid. 67.
[27] Se T Söderberg: Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid. 1972. Sid. 91.
[28] Ärkebiskopen Wallin, vid 1800-talets mitt, hann exempelvis inte tillträda sin lön innan han avled, eftersom lönen ännu gick till företrädarens änka.

1862 avskaffades prästernas egen indrivning av sin lön, ett enhetligare tionde infördes. Mer än hälften av lönen var tidigare in-natura-baserad. Prästgårds- och tiondesystemet innebar att prästen skulle vara handelsman, präst, borgare och bonde på en och samma gång.

”Huru kan den akta på läran, som plöja måste och vet inte annat än om oxar tala. Han måste tänka, hur hans skall bruka åkern och måste sent och arla gifva korna foder” (Syr. 38:25).

Prästerna i städerna slapp detta hushållsbesvär som prästerna på landsorten fick dras med till hinder för ämbetet. Det uttalades att ”Säll vore presterna, om de finge sitt uppehälle utan bondeträland. Nu måste de flitigaste i ämbetet dragas med de största tungorna och njuta dock den minsta lönen. Ty de rika tar sig strax en adjunkt, som sköter själarna, medan prosten själv sköter uppbörden av tionde och spottler”[29].

Skatelövs medeltida kyrka

Skatelövs gamla kyrka. Akvarell av Skatelövs gamla kyrka sedd från söder, utförd år 1816 av signaturen Andersson. Bilden delvis beskuren.

[29] Prästhemmet för och nu, Ett bidrag till Reformationsjubileet af j. Thulin, kyrkoherde i Ödetofta och L. Harrie, 1917. Spottler var en avlöningsform för offentliga ämbetsmän under främst 1800-talet, oftast i natura.

Den gamla kyrkan låg invid den gamla begravningsplatsen. Kyrkan var uppförd i sten med ett rektangulärt långhus och smalare rakslutet kor i öster. På norra sidan av koret låg en tillbyggd sakristia. Framför ingången i långhusets sydvästra del fanns ett murat vapenhus. Kyrkans tak uppges ha varit täckt med blyplåt. Av en akvarell från tidigt 1800-tal framgår att kyrkan haft en klockstapel med dubbla spiror, som legat alldeles invid kyrkans västra gavel. De delvis kompletterade grundmurstenarna visar att kyrkans långhus mätt ca 21x11,6 meter och koret 8x8,7 meter. Kyrkan tycks därmed ha varit en av de största medeltida kyrkorna i Värend.

I samband med att en ny kyrka uppfördes år 1729 i annexförsamlingen Västar Torsås flyttades altarskåpet från Skatelövs kyrka dit.

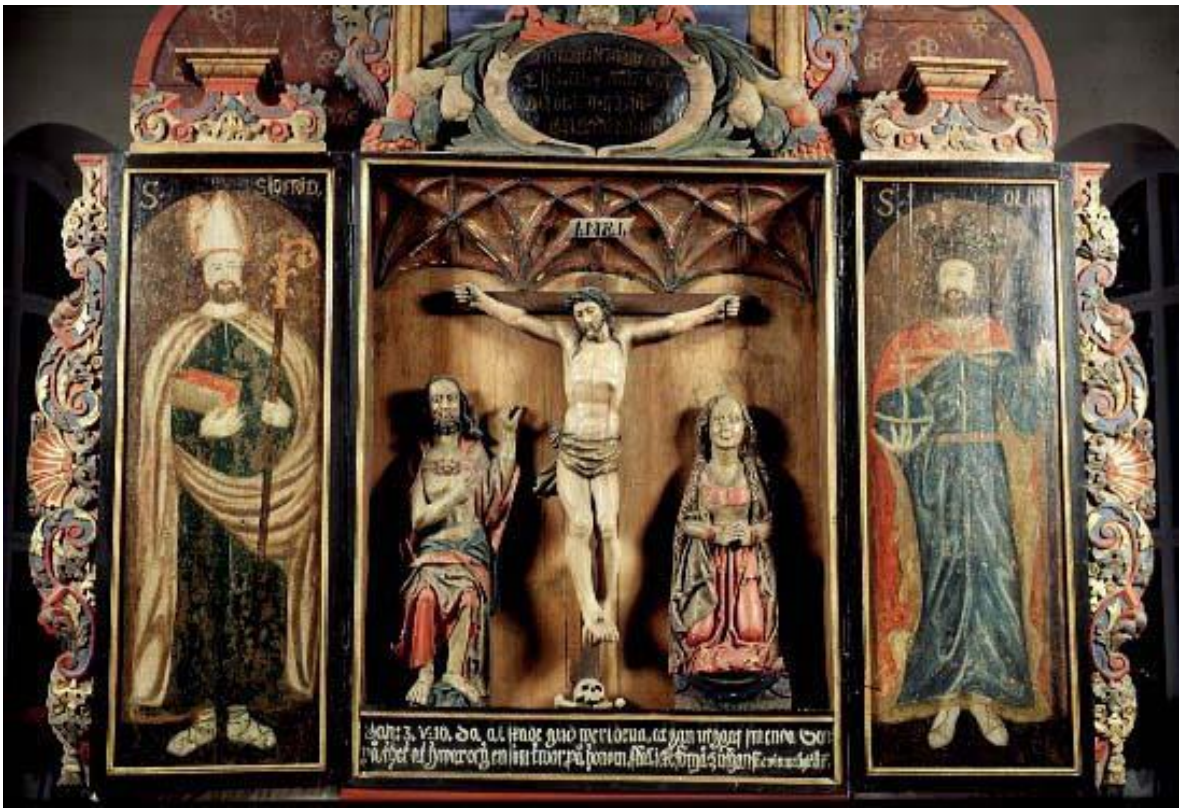

Altarskåp si Skatelövs kyrka flyttadesår 1734 till den då nyuppförda kyrkan i annexförsamlingen V Torsås. Foto Lennart Karlsson samt Riksarkivet.

Skatelövs medeltida kyrka revs i samband med att en ny s.k. ”Tegnerlada” uppfördes 1820-1821, tillika den första kyrka som biskopen Tegner invigde år1825.

Skatelövs nuvarande kyrka[30]

[30] Foton från Wikipedia, av Bernt Fransson, Lindås.

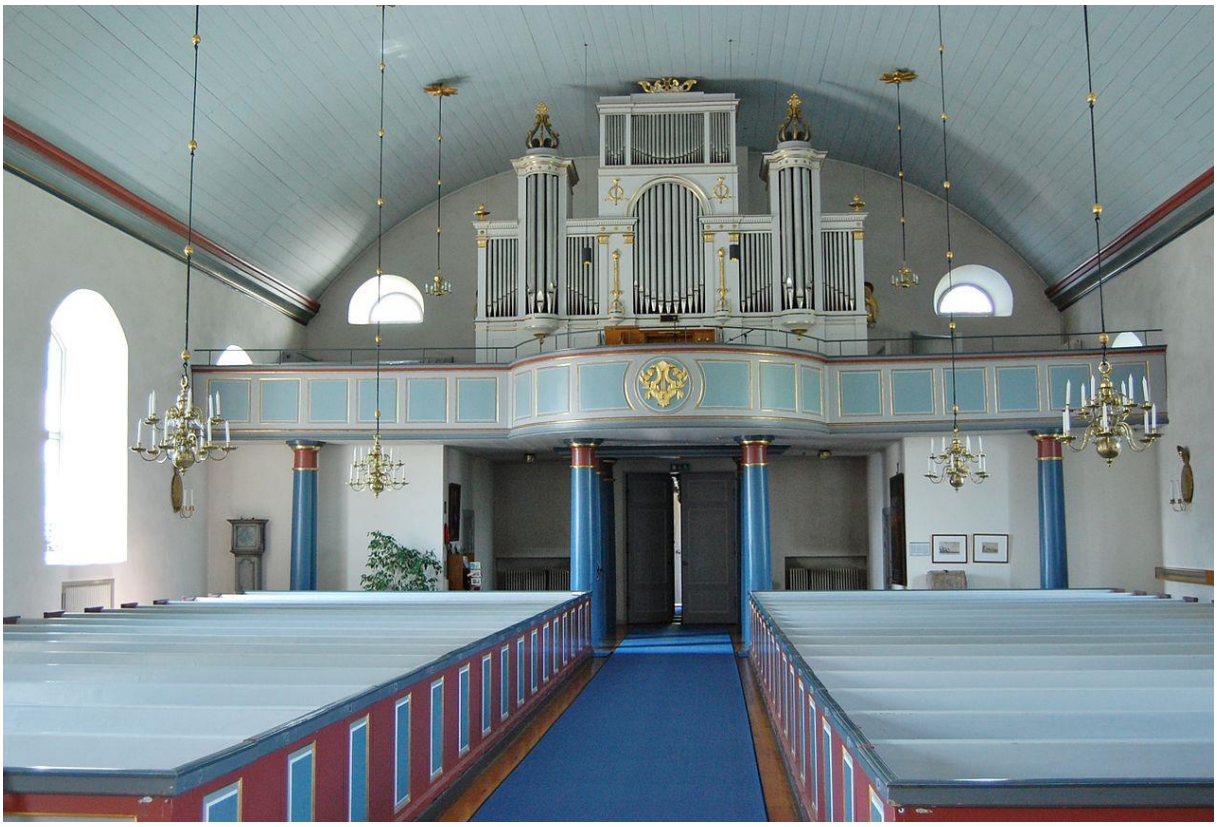

Agrell som kyrkoherde i Skatelöv

1805 fick Agrell tjänsten som kyrkoherde i Skatelöv. Då kontraktsprosten Renner i Lekaryd för ålder och sjuklighet begärt tjänstledighet förordnades Agrell 1811 till vice kontraktsprost och blev efter Renners död 1814 ordinarie kontraktsprost över Allbo, en tjänst som han själv fick ständig tjänstledighet från 1836. Pastoratet omfattade 6 000 själar att sörja för.

Agrell var således 42 år när han flyttade till prästgården i Skatelöv och han stannade där i 34 år. Han hustru var några år äldre och döttrarna 6 och 8 år gamla när de flyttade in. För Agrell var det en omställning, att gå från en lärartjänst och vetenskapligt arbete i staden till lantliv, det praktiska arbetet med predikningar och sakramenten, kyrkobokföringen, räkenskaper m.m. Predikningarna var långa och avslutades med uppläsning av olika kungörelser och underrättelser om auktioner, marknadsdagar, gårdsförsäljningar m.m.. Då gick kvinnorna vanligtvis ut på kyrkbacken och männen satt kvar i bänkarna.

De nya plikterna var inte obekanta, men han var mer van vid den vetenskapliga undervisningen. Den första predikan hade hållits i Öjaby prebendepastorat. Kyrkolagserfarenhet hade han med sig då han bl.a. medverkat i arbete med en handbok i ämnet. Alla de praktiska kyrkobestyren hindrade emellertid inte honom från att även oförtrutet fortsätta sitt vetenskapliga arbete. Resande som passerade prästgården nattetid såg honom genom det upplysta fönstret stående som en orörlig staty vid pulpeten framför sina uppslagna böcker. Han blev sitt vetenskapliga arbete trogen under hela livet.

Som häradsprost deltog Agrell vid visitationer i kontraktets socknar. Vid husförhören kunde han tåligt sitta och i husförhörslängden uppteckna alla tjänarbyten (drängar och pigor) i

gårdarna, förhöra barnen i ABC-boken och fråga de äldre i katekesen och ”grundfrågorna”. Han uppbar då också det sk. ”matskottet”, vilket var matvaror som sockenborna utgjorde till prästen och klockaren flera gånger per år. Seden kallades också ”altarmat” och fanns före reformationen. Vanligtvis nedlades altarmaten vid altaret, men kunde också utgå vid t.ex. själamässor och kyrktagning. Seden försvann enligt förordning 1862, då prästernas matskott utbyttes mot bestämt penningbelopp.

1819 ägda Agrell ½ mantal kronoskatte Ströby Norregård som arrenderades av Nils Jönsson. De två hemmavarande döttrarna Carolina 21 och Augusta 19 år gamla drack te, brukade sidentyg och ägde ¼-dels mantal Elnaryd, som arrenderades av Johan Svensson Gårdarna gav arrendeintäkter. Båda döttrarna gifte sig 1820 med präster och dog i unga år, endast 26 och 36 år gamla. Till döttrarnas bildning och som expeditionssekreterare fanns adjunkten Nils Bohman. Hushållerskan Hedvig Bertmajor, två drängar och fyra pigor skötte det dagliga arbetet och hushållsbestyren, tillsammans med inneboende svärmodern Christina Molin.

1812 blev Agrell ledamot av Svenska Bibelsällskapet och 1815 av Samfundet Pro Fide et Christianismo[31] samt därefter 1831 ledamot av Kungliga VetenskapsSociteten i Uppsala.

Agrell uppfördes 1823 tillsammans med bl.a. Esaias Tegnér på biskopsförslag till Växjö stift. Många vitsordade Agrell, men själv tyckte han att skalden Tegnér var väl så kvalificerad. I anteckningar före sin död kommenterade Agrell ”*jag blev väl 1823 uppförd på biskopsförslag; men vår ädle och vittfrejdade biskop blev av konungen med högsta rättvisa utnämnd”.* Tegnér, å sin sida, framförde vid sitt långa invigningstal av Skatelövs nya kyrka midsommardagen 1825 att ”*Agrell hade varit värdigare till biskopsstolen än han själv”*. Detta var Tegnérs allra första kyrkoinvigning som nytillträdd biskop. Vid invigningen yttrade Tegnér ytterligare erkännsamma ord till församlingens kyrkoherde, prosten Carl Magnus Agrell som varit en drivande kraft till det nya kyrkbygget. År 1824 erhöll Agrell den Kungliga Nordstjärneorden, vilket också var ett erkännande.

Bild: Biskopen och skalden Esaias Tegnér (1782-1846)

Som talare var Agrell klar och bestämd, men hade en röst som inte tålde att ansträngas. Hans utseende hade något både vördnadsbjudande och tilldragande. På sin ålders höst bar han ett verkligt skönt huvud, med snillets eld i ögonen. Han var i umgänget ej mångordig, och gav

[31] En kristen sammanslutning inom Svenska kyrkan, grundad 1771. Samfundet publicerade läroböcker, initierade skolverksamhet och premierade lärare samt bidrog till uppbyggnaden av sockenbibliotek.

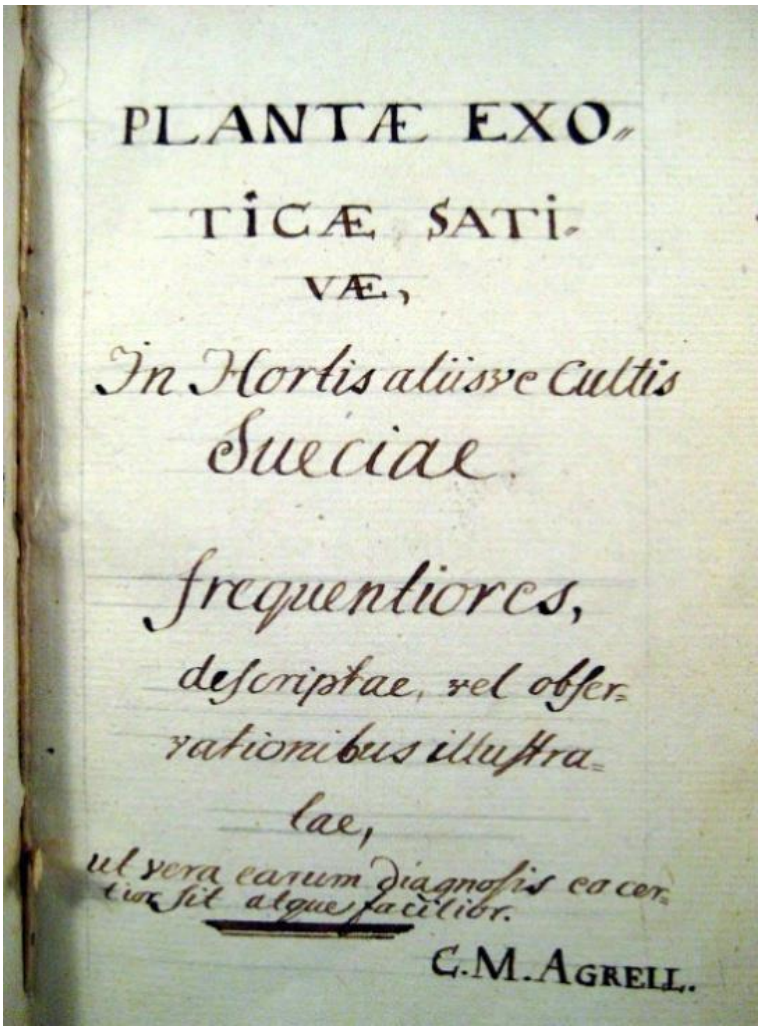

allt vad han sa en viss högtidlighet. Talade helst i vetenskapliga ämnen och var där mycket omfattande.[32]

Som framgått satt Agrell gärna med sina böcker och skrivdon. Ämbetets skötsel lämnade han med tilltagande ålder helst åt sina två komministrar och en adjunkt, som han ansåg äga bättre kroppskrafter och övning för flera av dessa skyldigheter, Han kände sig, särskilt efter de bägge döttrarnas död, alltmer ensam i världen. I åminnelsen heter det hos minnestalaren N. Lindgren, *”börjar hans öga alltmer riktas mot stranden på andra sidan graven, riktas från jorden mot himlen, dit den tröttes ande längtar tillbaka*”. Nästan dagligen sjöng han sin älsklingspsalm: *”När värld och vänner lämnat dig allena med smärta”.*

Bild: Handskrift i botanik av C M Agrell från 1789, nu i hembygdsföreningens ägo.

Agrells intresse för botanik

Som grånad kontraktsprost gjorde Agrell längre botaniska exkursioner, särskilt då expeditionssekreteraren Boring besökte sin mor och syskonen på Torne Bruk [33]och följde med honom. Han hade redan 1787 påbörjat ett tjockt qvarterband om botanik i Uppsala, sannolikt inspirerad av ”blomsterkungen” Carl von Linné[34]. Hänvisningarna är många till Bergius *Materia medica e regno vegetabili* (1778, en andra upplaga 1782), liksom till Linnés och Thunbergs skrifter, samt enstaka hänvisningar till andra arbeten från 1780-talet, bland annat Hoffbergs *Anwisning til wäxtrikets kännedom* (andra upplagan 1784). År 1788 skänkte Agrell Linnés *Flora oeconomica* (1749) till gymnasiebiblioteket i Växjö, vilket eventuellt skulle kunna indikera slutpunkten för ett mer aktivt botaniskt studium, men som återupptogs på hans ålders höst.

[32] Svensk biografiskt lexicon, Första bandet A-Berg. N.M. Lindhs Boktryckeri, Örebro 1857-1858.

[33] Järnbruken i Torne och Ålshult avvecklades då bröderna Malcolm och Hugo Hamilton, vid denna tid ägare till Huseby Bruk, köpte verksamheterna under första hälften av 1800-talet. Det fanns då i Torne en hammarsmedja med ett fåtal arbetare. Masugnen, som etablerades på 1630-talet av holländare, hade avvecklad redan under början av 1700-talet.

[34] Carl von Linné s syster Emerentia (1723-1753), var gift med Karl Amund Branting från Virestad i hans 1:a gifte, senare omgift, ägare av och bosatt på Silkesnäs gård, Skatelövs sn. (efter Karl XI:s reduktion majorsboställe).

Bilden ovan visar det opublicerade botaniskt manuskript[35]som C M Agrell påbörjat i Uppsala år 1787. Boken, som saknar illustrationer, beskriver observationer av exotiska trädgårds-växter som odlas i Sverige. Titelsida + 65 numrerade sidor + (1) + 30 interfolierade blad med tillägg och kompletteringar. Rött och svart tusch på skrivpapper. Bunden i ett enkelt samtida halvfranskt band med fyra upphöjda bindningar. Osignerad tillskrift på försättsbladet: "*Till Fredric Engelke,*[36] *den snälle botanisten*", med hänvisning till Matteusevangeliet 6:28–29[37]. Genom gåva från författaren till artikeln finns nu denna tidiga skrift av C M Agrells, som han själv skrivit med gåspenna för 225 år sedan, i hembygdsföreningens ägo.

Bouppteckning efter Agrell

Agrell efterlämnade en ansenlig förmögenhet vid sitt frånfälle 1840, att delas lika mellan hans barnbarn, fyra flickor och en pojke. Ett legat bestående av frälseräntan (arrendet) på 500 riksdaler (Rdr) per år från gården ½ mantal Tubbatorp Västergård i Öja socken lämnades till mamsell Hedvig Berkenmejer, som tjänat honom sedan 1811 och bodde i egen kammare, att njuta av under resten av hennes livstid – ja förutsatt att hon inte gifter sig.

Agrell ägde vid sitt frånfälle kontanter till ett belopp av drygt 3 000 Rdr[38], ett halvt mantal kronoskatte Ströby Norregård (arv efter hustrun) i Skatelövs församling (värde drygt 1 000 Rdr) samt uppbar årliga frälseräntor[39] (arrendeintäkter) från fem gårdar i olika socknar, tillsamman värderat till nästan 3 600 Rdr. Därutöver tillkom olika formerna av tionde och andra intäkter från församlingsborna. Djurbesättningen på prästgården omfattade ett par oxar, 18 kor, en tjur, tre hästar en orne och åtta grisar, bagge, får m.m. värderades till 756 Rdr.

Agrell bedrev en omfattande utlåningsverksamhet, med utestående fordringar på 18 500 Rdr hos ca 30 gäldenärer som betalade 6 procent i låneränta. Inventarierna (inkl. kontanta medel, djurbesättning, vagnar och redskap, husgeråd, möbler, textilier och fordringar med mera summerade lite drygt 30 000 och skulderna uppgick till 1 800 Rdr, dvs. en behållning på 28 265 Rd för arvingarna att dela på. Ja, Skatelöv var sannerligen ett fett prästagäll.

Agrell avlönade en adjunkt och en vice pastor med sammanlagd årslön på 93 Rdr (inkl. fritt vire). Tjänstefolket i prästgården avlönades med nästan 1 000 Rdr per år. Läkararvodena uppgick till 140 och begravningen kostade drygt 400 Rdr.

Agrells efterträdare

Prosten och kyrkoherden, professorn och ledamoten av Kungl. Nordstjärneorden, magister Johan Lorenz Wickelgren efterträdde Agrell. Han dog emellertid efter endast fyra års tjänstgöring den 28 februari 1844, och efterlämnade hustru, två studerande söner (den ena vid

---

[35] *Plantae Exoticae Sativae, In Hortis Aliisve Cultis Sueciae frequentiores, descriptae, vel observationibus illustratae, ut vera earum diagnosis eo certior sit atque facilior*.

[36] Fredrik Engelke, född 14 september 1848, död 7 juli 1906, var teckningslärare och sångboksutgivare. Efter sin konfirmationsläsning avsåg han att läsa till präst, men vacklande hälsa satte hinder för detta. Han var son till Agrells dotterdotter Laura Theolander (1825-1867), d.v.s. barnbarns barn. Se även fotnot 3.

[37] ”Och varför bekymren I eder för kläder? Beskåden liljorna på marken, huru de växa: de arbeta icke, ej heller spinna de;”

[38] Intilliggande ¾ mantal Nygård värderades till 3 000 Rdr år 1838.

[39] Sannolikt någon form av prebendeintäkter som stiftet belönat honom med.

Växjö gymnasium och den andre i Lund med halvfärdiga studier) och en dotter. En genomgång av hans bouppteckning visar på ett omfattande innehav av inventarier och en något mindre djurbesättning. Behållningen i dödsboet är emellertid endast en bråkdel av Agrells, 3 805 jämfört med 28 265 Rdr. Den stora skillnaden består i Agrells årliga frälseräntor (arrendeintäkterna) samt en mycket omfattad finansiell verksamhet med eget uppbyggt kapital under många år (inkl. arv från hustrun). Han var bland de mest förmögna i socknen, efter familjen Hamilton på Huseby Bruk.

Begravd på Skatelövs gamla kyrkogård

C M Agrells gravsten refererar till Sv. Ps. nr 195 i Wallins psalmbok från 1839[40].

TIll dig allena. Jesus Krist
MItt hopp står här på jorden.
I all min råda, sorg och brist,
Är Du min tillflykt vorden,
Du är till mänskors frälsning sänd.
Förutan Dig är ingen sänd,
Som kan av nöden hjälpa mig.
Jag flyr till dig.
Du kan du vill förlossa mig.

C M Agrells gravplats. Foto av Jan-Erik Anderbjörk, finns i Riksarkivet.

[40] På den tiden fanns det även en finsk psalmbok. I den svenska psalmboken från år 1937 har denna psalm nr 288, åtta verser, och i nuvarande psalmboken nr 552, fem verser. Forsius, Wallin och Frostensson har putsat och moderniserat texten och melodin är också ändrad. Författare är Hans Christiansen Stehn (1540 - 1610), kyrkoherde i Malmö.

Kyrkrodd på Skatelövsfjorden

Kyrkbåtar i Skatelöv 1925. Foto: P.G. Vejde.

Skatelöv är en av få socknar i Sverige som är delad på 2 härader, omkring 3/5 i Allbo och resten i Kinnevalds härad. En vik av sjön Åsnen skiljer häradsdelarna. Förr var denna vik, Skatelövsfjorden, ett föreningsband. Det gick lättare komma fram på isen eller med båt än på de långa vägarna runt sjön. Därför kunde man ända fram på 1930-talet se kyrkbåtarna vid Skatelövsbryggan om sommarsöndagarna.

Av Ingolf Berg

2015-03-13